

POLİTİKA DİLİ, İSLAM VE FARABİ TESTİ*

Oliver LEAMAN**

Çev. Metin BAL***

Farabi'ye göre bütün peygamberler politikacıdır. Peygamberlik, kuramsal hakikatleri mümkün olduğu kadar geniş dinleyici için erişilebilir kılmak için hayalgücüne dayanan ve canlı bir dil kullanma meselesidir. Peygamberlerin ürünü dindir. Din, nasıl yaşamaları gerektiği hakkında insanları - hem bu konuda kendileri karar verme yeteneğine sahip kimseleri hem de bunu yapamayan çoğunluğu - bilgilendirir. Burada dinle ilgili açıklamanın iki önemli noktası vardır. Biri, dinin hakikatle olan bağıdır. Bu, onun yalnızca ikna edici bir hayal ürünü parçası değil sahici bir din olmasının temelidir. Diğer nokta, onun bizim için ulaşılabilir kıldığı kavramsal araçlarla dünyayı ve bizim onun içindeki faaliyetimizi anlamlandırma becerisidir. Bu, nasıl davranacağımıza, ötekilerle nasıl yaşayacağımıza ve yaşamımızı nasıl anlamlandıracağımıza karar vermek için dini kullanabilmek zorunda olduğumuz anlamına gelir. Kendi politik amaçlarını din ile özdeşleştirmeye çalışanlar tarafından bugün dinin, özellikle İslam'ın rolüne ilişkin çok farklı bir görüşün sık sık ortaya konulduğunu ve bunun çoğu zaman tutarsızlığa götürdüğünü öne süreceğim. Biz bunu çağdaş yaşamın hemen hemen her alanında görebiliyoruz ve İslami sanat, İslami eğitim, İslami etik vb. ifadeler, sanki belirli bir anlamları varmış gibi ortalıkta dolaşmaktadırlar. Özellikle, İslami devlet, İslami mimari ve İslami ekonomi hakkındaki düşüncelerin bir kısmını ele alacağım ve bu düşüncelerin Farabi'nin tutarlılık testinde başarılı olmadıklarını öne süreceğim. Sonuç şu olacaktır ki bin yılı aşkın süre önce Farabi tarafından kurulmuş yaklaşıma geri dönmeye ve bugün epeyce aşına olduğumuz İslam hakkındaki basit açıklamaları reddetmeye ihtiyacımız vardır.

Bir devleti İslami yapan nedir?

Arap Baharı'nın ilginç ve paradoksal özelliklerinden biri, değişimden yararlananlar çoğunlukla İslamcılarken sokaklarda hükümete karşı koyan

* Bu yazı Oliver Leaman'ın ADÜ Felsefe Bölümü davetlisi olarak, 23 Kasım 2012'de Aydın'da verdiği konferans konuşmasının metnidir.

** Kentucky Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

*** Adnan Menderes Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

değişim kuvvetlerinin ağırlıklı olarak seküler olmalarıdır. Batılı muhabirler buna şaşırıldılar. Onlar gösterilerin büyük çapta seküler olduğunu farkettiler ve böylece bu devrimin, sanki değiştirilmekte olan hükümetlerin kendileri seküler değilmiş gibi, yeni seküler hükümetlerle sonuçlanacağını zannettiler. Politikada İslamcılığın anlamı ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiğiyle ilgili geniş çapta seküler önceki rejimleri yeni ve farklı birşeyle, açıkça dinsel bir şeyle değiştirmektir. Politik İslamcılığın gerçek dinsel doğası üzerinde çok durmayacağız. “Yanıt İslamdır” popüler bir slogandır fakat aslında hiçbir anlamı yoktur. “Yanıt İslamdır”ın aslında anlamı, cevabın İslamın özel bir yorumu olduğudur. Devletin yalnızca bu yoruma uygun bir şekilde düzenlenmiş olduğunda her şeyin yolunda gideceği fikri anlaşılması güç bir düşüncedir. Bu yalnızca gülünç bir düşünce değil aynı zamanda İslam’a karşı bir düşüncedir. Dinin iki yanı vardır; biri kamusal ve diğeri özel yan. Hükümet yalnızca kamusal tarafı yansıtabilir. Bazen İslam’ın yalnızca bir inanç sistemi olmamasıyla ve bütün bir yaşam tarzı olmasıyla diğer dinlerden farklı olduğu söylenir. Bu, kesinlikle doğru bir fikir değildir. Hiçbir din kendisine bağlı olanlardan yalnızca pratikle hiçbir ilişkisi olmayan birtakım inançlar talep etmez. Sadece İslam değil bütün dinler kendi takipçilerinden davranış talep ederler. Pratik ve inanç arasındaki ayırım İslam’da uzun süredir devam eden teolojik bir tartışma konusudur. Bu tartışma, kişinin eylemleri ne olursa olsun kimin gerçek bir inanan olduğunu hiçkimse söyleyemez düşüncesini savunan Mürcie ekolü tarafından temsil edilir. Yalnızca Allah karar verebilir. “Ertelemek” anlamına gelen Arapça “irca” terimi, insanları onların davranışları temelinde inançsızlar olarak mahkum edemeyeceğimiz, böyle bir kararı onlar ölünceye kadar ertelememiz gerektiği ve böylece karar verecek kişinin yalnızca Allah olduğu düşüncesini barındırdığı için onlar *Mürcie* diye adlandırıldılar.

Müslümanlar cihad ya da mücadelenin iki tipi arasında sık sık ayırım yaparlar. Küçük cihad bir düşmana karşı savaşa, fiziksel mücadeleye karşılık gelir. Büyük cihad ise tinseldir, kişinin kendisine karşı mücadelesidir. Bu, kendi aşağı dürtülerimize, arzularımıza ve değersiz hırslarımıza karşı savaşmak dışsal bir kuvvete karşı koymaktan çok daha zor olduğu için doğru bir şekilde büyük cihad olarak adlandırılmıştır. Kendimize karşı mücadele ederken, düşünce ve eylemimizin bütün temelini bencil olduğu ve çoğu zaman yanlış uygulandıkları ve kişisel-gelişimin uzun ve çetin bir yol olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Bu yüzleşme bize şunu düşündürür: eylem önemlidir ancak fikirlerimiz ve düşüncelerimiz, gerçek tinsel davamız daha da önemlidir ve bu bakımdan özellikle İslam’a özgü olan birşey yoktur. Birçok din [eylem ve düşünce arasındaki] bu ayırımı yapar ve tinsel olana materyal olan karşısında öncelik

tanır. Dinlerin çoğu yaşam biçimleridir ve onlar İslam'ın yaptığı gibi, eylemlerimiz ve onların dürtüleri arasında ayırım yapar. Dinlerin çoğu kendilerini, dünyaya ve bizim onun içindeki rolümüze ilişkin eksiksiz bir yorumsal yaklaşım olarak kendi takipçileri tarafından benimsenmek üzere sunarlar. Kendi takipçilerine benimsemeleri gereken bir dizi inancın olduğunu, ancak bu inançların onların davranışlarıyla ilgili hiçbir ima taşımadıklarını söyleyen bir din düşünmek zordur.

Böylece politik İslam kavramı her türlü anlama gelebilir ve bu bütünüyle kişinin ne tip bir müslüman olduğuna ve çeşitli değişiklikleri ilişkili olduğu ideolojiyle uyumlu olarak nereye kadar gerçekleştirebileceği hissine bağlı olacaktır. Basit bir örnek verecek olursak, müslümanların bir kısmı müminleri gösterişsiz kıyafet giymeleri için cesaretlendirmenin uygun olduğunu hissederler ancak bir başka kesim ise bunun bir bütün olarak nüfusa dayatılması gerektiğini düşünürler. Bazıları, doğru bir zamanda, ya yeterli güce sahip olduklarında bunu dayatmanın ya da herkes bu konuda hemfikir olduğu zaman hiçbir zora başvurmaksızın bunu gerçekleştirmenin iyi bir fikir olacağını düşünüyor. Başka müslümanlar *Kuran*'ın gösterişsizlik üzerine emirlerinin günümüz kadınlarının giyimi için özel bir iması olmadığını, fakat yalnızca Peygamberin ailesine gönderme yaptığını düşünürler, ya da kendileri için gösterişsizliğin ne olduğu konusundaki kararı bireylere bırakırlar. İslami görüşün tek bir biçimi yoktur ve politik İslam bu konuda çeşitli tutumlar takınabilir. Geniş çapta seküler olan bir rejimi değiştirmekte kararlı bir anti-seküler tavır almak için, eski ve yeni rejimler arasındaki, ve belki tam tersine, ayırımı vurgulamak için dini kurallara bir eğilim vardır. Diğer taraftan, Hıristiyan Demokratların Hıristiyan olmaları gibi İslamcılarının da Müslüman oldukları söylenemez. Birçok yorumcu, öncü sünni İslamcı hareketlerin bu kadar "pragmatik" olabilmelerine şaşırıyorlar. Müslüman Kardeşler çölde epey bir zaman geçirdiler, onlar ancak şimdi kendi konumlarını yavaş yavaş güçlendiriyorlar. Türkiye'de bugün (2012) itibarıyla on yıldır iktidarda olan İslamcı AK Parti kendi selefinin yazgısının çok iyi farkındadır. Doksanlı yıllarda Erbakan'ın İslamcı hükümeti şiddetli bir tepkiye varıncaya kadar seküler düzeni korkuttu. Uzun zamandır iktidarda olmasına ve seçimlerde üç defa iktidara gelmesine rağmen AK Parti, gerçekte Türkiye'nin yapısını bambaşka bir şeye dönüştürmeye uğraşırken, sekülarizmin önemini sürekli olarak yineliyor. Bunda şaşırtıcı ya da kötü niyetli hiçbir şey yoktur, bu durum politikanın nasıl çalıştığını gösteriyor. Siyasi partiler kendi ülkelerini kendi suretlerine göre yeniden şekillendirirler. Bunun dinsel bir dönüşümü gerektirdiği yerde bu dönüşüm biraz zaman ister ve birçok engeli aşmak zorundadır. İslamcılarının bu

görevi yavaşça ve dikkatli şekilde gerçekleştirmeye koyulmaları olgusu onların yapmaya çalıştıkları şey hakkında daha ılımlı ya da daha az ciddi olduklarını değil fakat ihtiyatlı davrandıklarını gösterir.

Arap dünyasında sonuç olarak dinsel bir dönüşün gerçekleşmiş olmasına şaşırılmamalıdır, çünkü isyanlara yol açan daha ilk olay din ile bağlantılıdır. Tunus'ta genç bir adam canına kıydı. Bunun nedeninin bu kişinin ruhsatı olmaksızın meyve sattığı için bir polis memuru tarafından aşağılanması olduğu sanılıyor. Genç adamın bu faaliyeti bir miktar para kazanması için onun tek seçeneği idi, ancak bunu yapması engellendi ve böylece yasal bir güçlük içine düştü. Bu genç adam kendi yaşamına kıymaktan başka bir seçenek olmadığını hissetti. Şimdi bu konuda dikkate değer iki şey vardır; birincisi, müslümanların genel olarak intihar etmeyeceği sanılır. Yaşamımızın ne zaman sonlanması gerektiği kararı bizim değil Allah'ındır. İkinci ve genellikle göz ardı edilen olgu, bu genç adamın bir kadın polis memuru tarafından tutuklanmış olmasıdır. Büyük ihtimalle kendi İslam yorumuna dayanan, erkekler ve kadınlar tarafından hoş karşılanacak bu taraflara özgü konular hakkındaki görüşü göz önüne alındığında, bu genç adam kendi maruz kaldığı bu durumun son derece haksız olduğunu hissetti. Onun aşağılanma duygusu öyle baskın gelki ki bu duygu onun intihar etmemesi gerektiği konusundaki bilgisini ezdi. Böylece bu adam, genç halkın Arap dünyasında kendileri için kabul edilebilir bir ekonomik ve sosyal konum kurma konusundaki güçlüklerin bir sembolü haline geldi. Bu genç adamın eyleminin işaret ettiği kadınların erkekler üzerinde bir otorite olmaması gerektiği düşüncesi, İslam hakkındaki birtakım yaklaşımlar dışında kamçılayıcı bir düşünce olmasına rağmen, bu düşüncenin genel olarak daha çok hak isteyen başka yerlerdeki genç halklarla uyuşması çok zordur. Arap Baharı'nın bir sonucu olarak kadınların hakları ve imkanları erkeklerinki karşısında zarar görürse, ki böyle bir şey genç göstericilerin çoğunluğu tarafından büyük ölçüde desteklenmemesine rağmen şaşırtıcı olmayacaktır. Arap Baharı hakkında sık sık dile getirilen bir nokta, devrimlerin çoğu zaman bir yönde başlayıp bütünüyle farklı bir yönde sonuçlanıyor olmasıdır, ancak bu gereğinden fazla vurgulanmamalıdır. Bu göstericilerin çoğu aslında seküleristtir ve kadınlar için daha az değil daha çok haktan yanadırlar, buna rağmen bütün dönüşümsel süreci başlatmış olan olayın derin muhafazakar dinsel bir zihniyetin sonucu olduğu bilinmelidir, ve öyle görünmektedir ki birçok yerde bu isyan benzer bir muhafazakar dinsel renge sahip yönetimlerin kurulmasıyla sonlanacak. Halk desteğini yitirdiklerinde bu iktidarların farklı yönetim biçimlerine geçmeye çalışıp çalışmayacağını zaman gösterecek. Kendilerini Allah'ın temsilcileri olarak ya da Allah'ın planlarını gerçekleştirenler olarak

düşünenler için, bu düşünceyi halkın desteğine sahip ancak uygun dinsel yoldan sapmış ötekilere kabul ettirmek her zaman için kolay değildir. Böyle düşünen kimseler Farabi testinde başarısız kalırlar. Bunun nedeni onların demokrasi hakkında isteksiz olmaları değildir -gelgelelim Farabi'nin kendisi de demokrat değildir - fakat İslam devletine özgü ayırteci özelliği ve din tarafından bildirilmiş olan görüşü ortaya koymakta başarısız olmalarıdır.

Bir binayı İslami yapan nedir?

Bu başlık altında düşünülmesi gereken en aşık bina, belirgin dini işlevi olan bir bina olarak camidir. Müslümanlar elbette hemen hemen her yerde ibadet edebilirler, fakat cami özellikle bu amaç için inşa edilmiş bir binadır ve yıllar boyunca bu binalarla ilgili olarak bir tasarılar çeşitliliği denendi. Farklı kültürler farklı tiplerde camileri kayırırlar ve çok sık olarak dünyanın bir bölgesine bağlılık inşa edilmiş cami çeşidiyle gösterilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok cami ve benzer binaların inşasını tasarlayan ve yöneten muhteşem bir mimarı, Sinan'ı vardı ve böyle bir kişinin etkisinden uzak durmak çok zordur. Son on yıllardır, ibadet etmenin ve bir ibadethaneye bağlanmanın cazip hale geldiği ve dinin yeniden moda olduğu bir dönem boyunca Türkiye'de bir cami inşası furyası baş gösterdi. Bu camilerin en iyisi dahil çoğunun üslupları hayalgücünden yoksundur. Bunların büyük kısmı, çoğu zaman binanın patronunun kim olduğuna ve yerel topluluğun bağlı olduğu öğretilere bağlı olarak, bazen Selçuklu dönemine, bazen Sinan'ın kendisine, bazen daha fazla Arap bir özelliğe dönüp bakarak Türk camilerinin genel şablonlarını izlemeye çalışırlar.

Estetikte her zaman yeni bir yol açmak ile geçmişe bağlı kalma arasında bir gerilim vardır. Bu gerilim dinsel binaların tasarımı söz konusu olduğunda çok daha ilginç olmaktadır, çünkü aynı gerilim kesinlikle dinde, özellikle İslam'da vardır. İnsanlar çoğu zaman İslam'ı gelenekle ilişkilendirmelerine rağmen, İslam tektanrıci düşünceyi ilk geliştirdiği zaman epey devrimciydi ve Peygamber son mesajı yaymaya geldiğinde, orijinal bildiriye kabul eden yerli Arapların inançlarının ve geleneklerinin büyük kısmına karşı olmakla, tekrar devrimciydi. Diğer taraftan, İslam dünyasının erken zamanlarında sanat ve mimarinin geliştirildiği yollar halihazırda mevcut olan tekniklere ve üsluplara çok şey borçluydu. İslam dünyasındaki sanatçıların ve ustaların çoğunun gerçekte Müslüman olmadıklarını gözönüne alacak olursak bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Birtakım üsluplar geliştirilir geliştirilmez bunları İslami ve geleneksel olarak görmek kolaylaştı ve bu yeni binalardan uzak durmak zorlaştı. Türkiye'de Vedat Dalokay Kocatepe için, Sinan ve onun ekolü tarafından

sağlamca kurulmuş olan birtakım ilkelerden uzaklaşmaya çalışan yeni bir cami tipi tasarladığında, sonuç olarak inşa edilmedi fakat onun yerini buna epey benzeyeni aldı. Diğer taraftan, Emre Arolat tarafından tasarlanan Büyükçekmece'deki Sancaklar camisi, birçok Türk camisinin çoğu zaman pastişle sonuçlanacak şekilde öykündüğü sabit ve transendental değer çeşitlerinden çok, binanın doğal çevre ile etkileşimini ve şehrin içindeki konumunu düşünen gerçek bir yenilik getirdi. [Herhangi bir yenilik getirmeyen öykünmeci] binalarla ilgili sorunlardan biri onların, bir binayı İslami yapan şeyin ne olduğu ya da bir binayı Türk yapanın ne olduğu sorusunu cevaplamaya çalışmaları ve böylece bu tür bir soruya cevap bulmak için geçmiş bakmalarıdır. [Buradak önkabul şudur ki] Yalnızca geçmiş bir cevap verebilir çünkü hem İslam hemde Türklük geçmişten gelir.

Bu noktada Türkçe iki sözcük olan *medeniyet* ve *uygarlık* arasında ayırım yapmamız gerekir. İkisi de “kültürlü” [civilized¹] anlamına gelir, fakat “uygarlık” Türk olmanın bir biçimine, kökensel olarak bir kabilenin parçası olmaya işaret ederken “medeniyet” daha çok bir kent ve bir kültüre işaret eder. Bu sözcükler dinin ve sanatın doğası hakkında bir gerilimi yansıtır ve bu gerilim uygarlığın kendisi tarafından kastedilen şeyin bir parçasıdır. Müslüman ülkelerin çoğunluğunda son zamanlardaki mimari tasarımlarda, gerçekte asla varılmamış bir geçmişe dönük bir tür nostalji - sanki oryantalizm Doğu'nun gerçek özelliğinden haberdar olmayanların nesnelleştirmelerinin kaba bir formu değil de Doğu'nun ne olduğu hakkında doğru bir açıklamamış gibi görülerek bir çeşit egzotisizmin² öne çıktığı yerlerde - dinsel olmayan binaların tasarımında bile baskın hale geldi. Diğer taraftan, başka bir yerde sürmekte olan bir şeyin yalın bir kopyası olmayan bir üslubu tanımlamaya değerdir. Sanki, yapılacak en iyi şeyin bir bölge dışından olan başarıların ve düşüncelerin taklit edilmesi olduğu düşünülmektedir. Kubbesi, cami çizimlerinde geleneksel olandan farklı olarak yere çok daha yakın olarak inşa edilmiş Kocatepe camisi tasarısını eleştirirken mimar Cansever tarafından bu önemli konuya işaret edilmiştir. Böylece kubbe sanki her yerde olabilir ve birçok camide olduğu gibi gökyüzünü

¹ Çevirmenin notu: *civilized* “kültürlü”, *cultivated* “kültürlü olmak” demektir. [Bkz. s. 107, William, R. (2005) *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. S. Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.] *Civilization* terimi Fransızca'da 1935 yılından sonra “uygarlık” anlamında kullanılmıştır. [Bkz. s.22, Guenon, R. (1980) *Doğu Batı*, İstanbul: Yeryüzü Yayınları.]

² Ç.n.: *exoticism* “bir kültürün tüketilmek üzere başka bir kültüre sunulması” demektir. Bkz. “This is Not a Cruise”, Alden Jones, çevrimiçi adresi: <http://www.thesmartset.com/article/article08060708.aspx>, çevrimiçi tarihi: 30.10.2012.

ve alemleri ve sonul olarak onlardan da yüksekte olan onların yaratıcısını temsil edecek şekilde ibadet edenlerin üstünde yükselmek zorunda değildir. Orijinal tasarımın arkasındaki mimar Dalokay, bir kubbe nosyonunun geliştirilebileceğini ve dönüştürülebileceğini düşünmekte haklıdır. Dalokay'ın caminin nasıl olması gerektiğiyle ilgili imgesi, sonuçta inşa için onaylanmış olanından kesinlikle çok daha heyecan verici ve etkileyici bir düşüncedir. (Bozdoğan, S. & Akcan, E. 2012 künyeli kitapta bütünlüklü bir şekilde tartışılan) Dalokay'ın düşüncesi, onun kendi tasarımında geleneksel birçok şey kapsandığı ve yeniden yorumlandığı için birtakım nedenlerle gerçekleştirilemedi. Dalokay'ın düşüncesi, yeni olandan korkan kimseleri kendi tasarılarının rotasını sonuna dek değilse de bir kısmını izleyecek kadar kışkırttı. Büyükçekmece binası ya da Meclis binaları içindeki cami gibi gerçekten farklı bir cami çeşidi başarılı olmuştur çünkü geçmişe çok az ödün vermişlerdir ve kendilerine özgü terimlerle değerlendirilmeyi talep etmişlerdir. Bu binalar, geçmiş tarafından ele geçirilmeksizin geçmişe saygı duyan yollarda bugün nasıl bina inşa edileceği konusundaki tartışmaları çoğu zaman kaplayan nostaljiyi reddettiler.

[İnşa edilmiş haliyle] Kocatepe camisi Farabi testinde başarısız kalır. Bu cami, modern çağdaki fiziksel bir yapı içine dini yerleştirebilmenin uygun yollarını tasarlama konusunda başarısız olur. Tasarım zamanla değişmek zorundadır. Bu konu, kendisine seslenen nüfusun yerel koşullarına ve zihniyetine daha iyi oturması için dinin zamanla nasıl değiştiğini tartışırken, Farabi'nin kendisi tarafından çok sağlam bir şekilde ortaya konulmuştur. Değişik yer ve zamanlarda insanlığa elçilerin gönderildikleri ve onların söylediklerinin bu zaman ve yerlere açıkça uyarlandıkları düşüncesi İslami temel bir düşüncedir. İslamın son bildirim olduğu olgusu onun nasıl sergilendiği konusunda hiçbir değişikliğin olmayacağını işaret etmez, çünkü *Kuran*'ın kendisi kesinlikle değişmiyor olsa da, onun aktarılması, yerel kültürel koşullara uyarlanması için açıkça çeşitlilik gösterecektir.

Bir ekonomiyi İslami yapan nedir?

İslami ekonomi denilen şeyin temel ölçütleri nelerdir? Bize sık sık İslami ekonominin adalet, eşitlik ilkeleri ve karşılıklı eylemlerde dürüstlük ve hakkaniyetin önemini vurgulayarak, bölgenin her yerinde refahın artırılması arzusu ilkesi üzerine oturtulduğu söylenir. Bilindik bir iddia da İslam'ın yalnızca bir inançlar dizgesi olmadığı, aynı zamanda bir yaşam tarzı bütünü olduğudur. Bu özelliğin yalnızca İslam'a özgü olduğunu düşünen bu iddiayı biraz önce eleştirmiştik. İslam'ın ayırt edici özelliklerinden biri ona öncülük eden kişinin,

Peygamber Muhammed'in kendisinin başlangıçta bir tüccar olması ve kendisinden yaşlı olan ve çok daha sağlam mali konuma sahip ilk eşi Hatice gibi, bütünüyle ticari bir arkaplandan gelmesidir. Gerçekten, çeşitli İslami minyatürlerin konusu Hatice'nin Muhammed'i ücret karşılığında çalıştırmasıdır. Bu minyatürler büyük ihtimalle onların ilk tanıştığı bağlamı tasvir eder. Muhammed'e onun kendi toplumundan epeyce karşı çıkış oldu. Bu karşı çıkışların çoğu, bu yeni ibadet biçiminin Mekke'ye yapılan hac ticaretinin kendi kontrollerinden çıkabileceği endişesinden kaynaklanıyordu. Peygamber'den ve onun bildirisinin gelmesinden çok önce Mekke ve oradaki Kabe taşı uzun zamandır sürdürülen bir ritüelin temeliydiler. Araplar bütün Arap yarımadasından Mekke'ye kendi tarzlarında ibadet etmeye geliyorlardı. İslam çok kısa bir zaman içinde bu ticareti kendi öz inançlarının bir parçası olacak şekilde kurumsallaştırdı. İslam tarafından geliştirilen, ya da en azından eskiden olduğuna benzer şekilde sürdürülen şey büyük ihtimalle şehrin ve bölgenin ticari yaşamıdır. *Kuran*'da ticarete epeyce çok sayıda referans vardır ve bu referanslar temelinde geniş kapsamlı yorum külliyatı geliştirildi. İslami yasa ya da şeriat, çoğu zaman *riba*'nın çevirisi olarak kabul edilen faizi, spekülasyon olarak çevirilen *maysir*'i ve onun belirsizlik ya da *ghara* ile olan bağlantısını eleştirir. Modern zamanlarda bankaların yalnızca ticari kurumlar olmadıkları fakat kendilerini aynı zamanda sosyal sorumlulukla ilişkilendirdikleri düşünülür. Şüphesiz İslam dünyasında bankacılık sektöründeki tüketicilerin çoğu İslami bankaları kullanmaktan memnun olduklarını söylüyor, fakat onları güdüleyen şeyin ne olduğu belirsizdir, çünkü bu kimselerin İslami bankalara yakıştırdıkları niteliklerin din ile hiçbir ilgisi yoktur, yalnızca hizmet ve güvenle ilgisi vardır. Buradaki varsayım İslami bankaların diğer bankalardan daha iyi oldukları, birçok yönden müslümanların diğer insanlardan daha iyi olduklarıdır. Tüm bu bankaların onların şeriat ile uygunluklarını sağlayan bir danışma kurulu vardır. Şu unutulmamalıdır ki bu danışmanlara kendi görevlerini yürütmeleri için ücret ödendiği için, onlar çoğunlukla bu varsayımdan memnundurlar ve buna uygun olarak parayı cebe indirirler. Bir bankayı İslami bir banka yapan şeyle ilgili kurallar belirsiz olduğu için, bu konuda, yasanın bütün uygulamalarında da olduğu gibi, bireysel karar için birçok fırsat söz konusudur. Şu noktayı belirtmek gerekir ki ne olursa olsun, bütün bankalar çeşitli bankacılık sistemlerini içeren bir pazar içinde varolmak zorundadırlar ve bu durum büyük olasılıkla onların ne kadar farklı olabileceklerini sınırlandıracaktır. İslami bankalar çoğu zaman İslami olmayan bankacılık sistemleri tarafından düzenlenmek zorunda kalırlar ve hatta kendilerini İslami sayan ülkelerde başka bankalar bulmak mümkündür. Bütün bunlar, İslami bankaların ayırtedici özelliklerini kendi müşterilerine

sunabilecekleri şeylere ilişkin olarak sınırlandırır. Eğer onların sunduğu şeyler diğer bankalarınkinden aşağıda kalıyorsa, gelir kaybına uğrayacakları açıktır. Buna rağmen, hesap sahiplerinin bir kısmına göre, inanç getirisi denilebilecek şeyin varolması nedeniyle ve İslami bonoların, mali geri dönüş bağlamında daha iyi seçenekler var olsa bile zaman zaman başarılı olmaları nedeniyle İslami bankalar gelir kaybına uğramazlar.

İslami ekonomi ve bir yaşam tarzı

Özel fiyat teklifleri yoluyla gereksiz şeylerle ilgili müsrif harcamaların, İslam'ın hem harcama hem tutumluluk hakkında ölçülülük savunusu ciddiye alındığı takdirde, İslam öğretilerine karşıt oldukları görülür. Buna rağmen, cimrilik ve müsriflik uçları arasındaki orta ölçünün nerede olduğunu bilmek güçtür, fakat bu problem herhangi birşey hakkındaki ölçülülüğü keşfetme çabasıyla ilgilidir. Bu, kendi ürünlerini satın alırken müşterilerini teşvik etmek için müslümanların bir bedel kullanmamaları gerektiği anlamına mı gelir? Satılık mallar üzerinden para tasarrufuyla ilgili olarak müşterilerin yararına olacak perakende satıcılar tarafından yapılan fiyat indirimi teşvik edilir. *Kuran* tüketicileri ve üreticileri ne müsrif olmaya nede cimri olmaya teşvik eder, fakat onlara bu uçlar arasında bir denge kurmayı tavsiye eder. (25.67). Böylece pazarlığa tutuşmada ya da kişinin kendi ürününü bu şekilde arz etmesinde, gerçekten bir pazarlık söz konusu olduğu sürece yanlış hiçbir şey yoktur. Buna rağmen, bunun nesnel olarak ne anlama geldiğini çıkarmak güçtür, çünkü tüketicinin ya da üreticinin duruş noktasından iyi bir alışverişin ne demek olduğu her zaman açık değildir. Eğer bir kişi bir ürün için bana ödeme yaptıktan mutlu oluyor ise ve bu, bana büyük bir kâr edinmemi sağlıyorsa, daha küçük bir kâr ile, daha az olsa da mutlu olacaksam, ne fark eder? Birçok pazarda insanlar çok sık olarak fiyat üzerine tartışır, sonunda bir miktar üzerinde anlaşır, fakat bu doğru dengeyi yansıtmayabilir, çünkü bu işlemin taraflarından biri ürünü edinme konusunda çaresizken satıcı da ürünü satmakta gönülsüz olabilir. İslam kendisini Hıristiyanlığın riyazetçiliği ve Yahudiliğin materyalizmi arasında, ortada bir yerde görür. Müslümanlar hayırseverliğe, *zekata* kaynak ayıracaklardır ve elbette ibadet edeceklerdir, ancak kesinlikle ticarete tutkun bir rol oynamaya da teşvik edilirler. Buna rağmen, bu ölçülülüğün tanımını yapmak epey güçtür. Örneğin çok geniş hacimli ve aynı zamanda oldukça küçük hacimli arabalar satın almak mümkündür. Bu durumda hangi seçimin ölçülü olacağı düşündürücüdür. Herhalde ne büyük nede küçük bir araba ölçülü olacaktır. Fakat geniş bir ailenizin olduğunu, aynı zamanda tek

lüksünüzün araba olduğunu varsayın. Onlar için önemli olan tek bu duruma bakılarak bu kimselerin tüm yaşamları içinde zorunlu olarak müsrif oldukları sonucu çıkarılamaz, çünkü bizler zevklerimiz konusunda farklılık gösteririz ve harcamalarımızı, makül sınırlar içinde kalsak da, bunu gözönüne alarak pay etmemiz uygun olacaktır.

Pratik davranışı tavsiye eden birçok *hadis* vardır, buna göre İslami bankacıların çalışma günlerinin büyük kısmını dua ederek değil bankacılık yaparak harcamaları onlardan beklenebilir. *Kuran* işadamlarını, ve özellikle ticari amaçla seyahat edenleri Allah için savaştan kimselerle aynı yere koyar. (73.20). *Kuran*'ın başka yerlerinde, ticareti geliştirmek için kullanılan araçlar övülür. (35.12). Bu pasajlardan anlaşılmaktadır ki İslam ticareti ve sanayiye geliştirmeyi amaçlayan etkinliklere karşı değildir. Bu, *Kuran*'da belirtilen etik kurallara ve Peygamber'in sünnetine duyarlılıkla yerine getirilmelidir. Buna uygun olarak yıllık hac kesinlikle uluslararası ticareti ve piyasayı teşvik etmeye hizmet eder. (22.27-8 ve 2.198). Konferanslar, hac zamanları, ya da ticaret fuarları sırasında satış yapmakla alış verişin teşvik edilmesinde ya da kişinin kendi işini geliştirmesinde yanlış hiçbir şey yoktur, çünkü bunlar niyetin temizliğine ve adalete gölge düşürmeyecektir. Mekke'deki son zamanlardaki gelişmeler onların ticari tutumları nedeniyle çok yoğun eleştirilere maruz kaldı. Suudi Arabistan'ın zenginliği hacca katılan devasa sayıda insanlar tarafından getirilen gelirle birlikte kent üzerinde açıkça bir etki sağlamaktadır. Mekke neredeyse hareketsiz bir kent olmaktan çıkarak uluslararası önemde bir kent haline geldi. Bunun, bir taraftan estetik kayıplar nedeniyle pişman olunurken, diğer taraftan ticarete yapılan vurgunun, ondan sağlanan gelir ya da gelirin bir kısmı, doğru amaçlar için harcadığı sürece iyi olduğu düşünülebilir. Yeni binaların büyüklüğü hakkındaki eleştiri *Kuran*'ın ölçülülük çağrısı üzerine temellendirilmiştir, fakat çok sayıda insanın barınması için gereken binalar söz konusu olduğunda ölçülü olan nedir? 2002 yılında El-Ezher Üniversitesi Rektörü'nün bir yatırımdan edinilecek kârı önceden belirleme pratiği konusu üzerine bir görüş bildirmesi istendi, Rektör *Kuran*'ın 4.29 nolu ayetine gönderme yaptı. Bu ayet başkalarının malını müsaade edilemez yollarla ele geçirip yok etmemek gerektiğini ve karşılıklı rızaya dayanacak şekilde ticaretin yürütülmesini emreder. Yatırımcının belirli bir vade sonunda ne kadar kazanacağı konusunda bir anlaşma yapıldığında ve bu anlaşmanın şartları karşılıklı kabul edilebilir olduğunda bu karşılıklı rıza açıkça sergilenir. Ancak bunun böyle olduğu her zaman açık değildir, çünkü yatırımcı, seçeneklerin az olması durumunda piyasa koşulları tarafından kendisine dayatılan teklifi kabul etmek zorunda kalabilir. Elbette iki tarafın üzerinde anlaştığı bir anlaşma vardır,

ancak buna rağmen taraflardan birinin zararına olan şeyden diğeri yararlanabilir ve ticaret dünyasında çoğu zaman gerçekleşen durum budur. Ticaret ve rekabet aslında insafsız olaylardır. Modern sünni dünyanın en etkili düşünürlerinden biri olan modern hukuk düşünürü Yusuf el-Karadavi'nin yaptığı yoruma göre İslam bir taraftan serbest pazar ilkelerini savunurken diğer taraftan birinin kazancının diğerinin kaybıyla sonuçlandığı ticareti yasaklar. Karadavi'nin serbest ticaret ve rekabet ile ilgili uyarıcı savunusunu, onun bir kişinin kazancının başka bir kimsenin kaybını içermemesi gerektiğiyle ilgili savıyla bağdaştırmak güçtür. Eğer başka bir esnaktan daha becerikli bir esnafsam belki onun zarar etmesi sayesinde zenginleşirim ve onun ticaret hayatı bitebilir. Kağan hanımın ticari hayatının bitmesinden Hüseyin bey yararlanacaktır, çünkü böylece yerli müşterilerin başka seçeneği kalmadığı için herkes onun dükkanından alış veriş yapar. Fakat onun dükkanı daha temiz, daha ucuz, çeşitlilikte daha iyi vb. özelliklere sahipse bu hoş karşılanabilir. Elbette, Kağan hanımın ticari hayatı biter bitmez Hüseyin bey fiyatları artırabilir ve dükkanını titiz bir şekilde temizlemeyebilir ve böylece rekabetin genel arzulanabilirliği bu kişinin sağladığı hizmetin bozulmasını yararlı bir şekilde sınırlandıracaktır, çünkü böylece bir rakip gelip ona karşı koyabilir ya da müşteriler iyi hizmet için daha uzaklara gidebilirler. Alış veriş, haksızlık olmaksızın gerçekleştiği durumlarda da, çoğu zaman bir taraf için kayıpla sonuçlanır. Belki uzun vadede rekabet yoluyla bir bütün olarak toplum kazanır, fakat şüphesiz bu yol boyunca sık sık zararlar olacaktır. Herkes rekabet edemez. Gerçekte Karadavi'nin kitabı kendi tutarsızlığı içinde, bu konu hakkında kendisinden daha çok tanınmış birçok eser arasında tipik özelliklere sahiptir. İslam'ın ekonominin temel düzenleyici ilkesi olmasının ne kadar muhteşem olacağıyla ilgili uyarıcı beyanlar üretme konusunda bundan çok daha fazlası vardır. Ancak bu beyanlar, ticaret sektörünün herhangi bir dine göre düzenlenmesi durumunda, açıkça görülebilir olan zorlukların bu dinin genel ve muğlak ilkeleriyle nasıl bağdaştırılabileceğiyle ilgili hiçbir detay sağlamıyor. Arap dünyasındaki yeni Müslüman Kardeşler yönetimleri, Türkiye'deki AK Parti gibi, epey neoliberal ekonomik politikalar izliyorlar. Ancak, bir kesim insan bunun yanlış olduğunu ve Müslümanların yürürlükte olacak ekonomik sistemi nasıl gördükleriyle ilgili çok farklı bir şey olması gerektiğini düşünüyor. Ancak gerçekte olanlar bunun tersini gösteriyor.

Tekrar din ve ekonomi hakkında konuşurken çirkin seçeneklerle yüz yüze geldik. Bu seçenekler ya dini uygulanabilir olmaktan uzak göstermek pahasına dinin ekonomi hakkındaki kendine özgü telkinlerine vurgu yapmak ya da dinin ticaret hayatının temel özelliklerinin faydalılığını onayladığını kabul etmektir ki

bu dinin bulanık görünmesine neden olacaktır. Eğer İslam faizi ve faize benzer olan herşeyi hakikaten yasaklıyorsa, o halde bu insanların ticari alış verişi hakkında gerçekten radikal bir yaklaşımdır ve burada bütünüyle yeni bir çeşit ekonomi öngörülmektedir. Bugünün İslami bankacılık düzenlemeleri hakkında olumsuz bir bakış açısına sahip olduğumuz gerçeğinin nedeni, İslami olmayan seçeneklerin, başka bir deyişle, faizin var olduğu bir ortamda buna eşdeğer birtakım kazançları sunmayan diğer bankacılık biçimlerinin varlıklarını sürdürmelerinin güç olmasıdır. Ya da bunun nedeni çok farklı bir şey değildir. Diğer taraftan, İslam aynı zamanda cinsel konuda iffeti ve evliliğin cinsel ilişkiler için uygun yer olduğunu savunur, yine de bu kurallardan sapma olanağının olduğu bir kültürde bu olasılığın varolması, bu kurallardan sapmış olanları haklı çıkaracak bir bahane olarak kabul edilemez. Hiçbir kültür bu kuralların kabul edilemez ya da gerçekdışı olduğunu savunmaz. Eğer İslam insanlar tarafından yardımseverliğe ve sosyal adalete daha fazla bir bağlılığı bütünüyle savunuyor ise bunu kabul etmek epey kolay görünür ve hemen hemen bütün ekonomi sistemlerinin bu bağlılığı en azından itibari olarak paylaşmamaları için hiçbir neden yoktur.

Kuran'ın başından sonuna kadar, serbest ticaret bağlamında adalet ve yardımseverlik için tutkulu bir talep vardır ve toplum içindeki bahtsız olanlara ve yoksul olanlara yardım etmek için gerekli önlemler alındığı sürece ticaretin bu formlarında herhangi bir şeyin yanlış olduğu yönünde hiçbir öneri yoktur. *Kuran*'da ya da *hadislerde Wall Street Journal*'ın okurlarını üzecek hiçbir şey yoktur. *Wall Street Journal* okurları da büyük ölçüde, muhtemelen, yoksullara yardım etmekten yanadırlar ve sanki anlam taşıyan tek amaçmış gibi her zaman zenginlik yaratmak üzerine konsantre olmazlar. Kim buna karşı çıkabilir? Eğer İslami ekonomi böyleyse, onun ekonomi hakkındaki diğer yaklaşımlardan çok büyük bir farkı yoktur. Bu düşünce tekrar Farabi testinde başarısız kalır, çünkü İslami ekonomi hakkında bu iki görüş de bize dinin insan davranışlarını nasıl kuracağıyla ilgili tutarlı bir görüş sunmaz. Aksine, sanki dinin ilkeleriyle sıkı bağlantı içindeymiş gibi görünen keyfi fikirler üretilir. Fakat bu fikirler başka ve zıt fikirlerle kolayca değiştirildiği için bunların dinin ilkeleriyle hiçbir ilişkileri yoktur. Böylece, dinin dayandığı hakikatle bağlantısını kavramak zordur.

Farabi testini başarmada iki aşama söz konusudur. İlki ne yapmak ve neye inanmak gerektiğiyle ilgili yaratıcı ve ikna edici bir dil üretmektir. İslami yönetim, inşa ve ekonomiyle ilgilenen dilin büyük kısmı yalnızca bu şekilde belirlenir. Üstesinden gelinmesi gereken diğer zorluk ise, bu dilin nasıl davranmamız gerektiğiyle ilgili bir kılavuz olmasıdır, çünkü bu dil kim olduğumuz ve niçin yaratılmış olduğumuz hakkındaki hakikatler üzerine

temellenmiştir. Buna rağmen, görmüş olduğumuz gibi, bu pratik ilkeler epey bulanıktır ve böylece temel bir hakikati gerçekten yansıtır olarak görülemezler. Farabi testi dinsel hakikatin açıklanmasında tutarlılık sağlamak amacıyla bir ölçüt kurmak için yararlıdır ve görmüş olduğumuz gibi İslam hakkında geçerli olan bugünkü söylemde aşına olunan şeylerin çoğu ölçütün altına düşmektedirler.

KAYNAKÇA

- BOZDOĞAN, S. & Akcan, E. *Turkey: Modern Architectures in History*, London: Reaktion Books, 2012.
- LEAMAN, O. *An introduction to classical Islamic philosophy*, Cambridge, 2002.
- _____. "Mecca" in *Encyclopedia of Urban Cultures*, ed. M. & C. Ember, Danbury: Grolier, 2002, pp. 152-7.
- _____. *Islamic Aesthetics: an introduction*, Oxford, 2008.
- _____. "Islamic aesthetics", *Blackwell Companion to Aesthetics*, ed. D. Cooper at al. 2009, pp. 380-83.
- AL-FĀRĀBĪ, Ābū Naşr. *Fuṣūl al-madanī*. D. M. Dunlop, ed. and trans. Cambridge: Cambridge University Press, 1961.
- _____. *The Attainment of Happiness*. In Muhsin Mahdi, trans. *Alfarabi's Philosophy of Plato and Aristotle*. Ithaca, New York: Cornell University Press: 1962, pp. 13-50.
- _____. *The Political Regime*. In Ralph Lerner and Muhsin Mahdi, eds. *Medieval Political Philosophy: A Sourcebook*. Toronto, Ontario: The Free Press of Glencoe, 1963, pp. 31-57.
- _____. *Al-Siyāsah al-madaniyyah*. Fauzi M. Najjar, ed. Beyrouth: Imprimerie Catholique, 1964.
- _____. *Kitābu al-milla wanuṣūṣ 'ukhra*. Muhsin Mahdi, ed. Beirut: Dār el-Machreq Publishers, 1968.
- _____. *Kitābu al-hūrūf*. Muhsin Mahdi, ed. Beirut: Dār el-Mashreq Publishers, 1969.
- _____. *Kitābu Tahsīl al-Sa 'āda*. Ja 'far Āl Yāsīn, ed. Beyrouth: dār el-Andalus, 1981.
- _____. *Mabādi' arā' āhl al-mādīnah al-fādilah*. Richard Walzer, trans. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- _____. *The Book of Letters*. In Muhammad Ali Khalidi, ed. *Medieval Islamic Philosophical Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 1-26.